
"HIER BI SAL HI DRAGEN CRONE?

DIE DAT VOLC BERECHTEN CAN" ¹

H. v.d. Wiel

INLEIDING

De visie op vorst en hof onder Floris V en Albrecht van Beieren, geïllustreerd aan eigentijdse bronnen, dat is kort gezegd het thema van deze bijdrage. Een drietal auteurs werd, met enkele van de studies over hen bekeken: voor Floris zijn dat Melis Stoke en Jacob van Maerlant, voor Albrecht Philips van Leiden. Deze bronnen werden opgedragen aan of in opdracht vervaardigd van hun respectievelijke vorsten. Dat doet vermoeden dat de auteurs de beschrijving van vorst en hof geïdealiseerd zullen hebben. Tussen de regels door valt echter tegelijk een beeld waar te nemen van de taken en rechten van de vorst, zijn verhouding tot de adel, raadgevers en vleiers aan het hof. Het is de bedoeling van het artikel dit te onderzoeken in drie geschriften, te weten: de *Rijmkroniek* van Melis Stoke, de *Heimelijkheid der heimelijkheden* van Jacob van Maerlant en de *De cura reipublicae et sorte principantis* van Philips van Leiden. (2)

FLORIS V

De *Rijmkroniek* van Melis Stoke.

Met Melis Stoke halen we een geschiedschrijver in ons midden. De *Rijmkroniek*, die handelt over de geschiedenis van het grafelijk Huis van Holland, schreef Stoke vermoedelijk in opdracht van Floris V. Veel weten we niet van hem; zelfs staat niet onomstotelijk vast dat hij de kroniek heeft geschreven. (3) Aan het slot van de kroniek noemt hij zich in zijn opdracht aan de jonge Willem III, telg uit het Henegouwse Huis, "des Graven armen klerk". Deze titel duidt waarschijnlijk op een dienstbetrekking in de grafelijke kanselarij. Toch moet hij zich ook aan het hof van Floris hebben opgehouden. Daarvan getuigen zijn uitweidingen over hetgeen aan dat hof gebeurde. Er wordt wel verondersteld dat Stoke zich in zijn werk liet leiden door vooringenomenheid of andere factoren waardoor de exacte waarheid vertroebeld werd. Zo zouden Stoke's uitvallen tegen de vleiers aan

het hof en tegen baantjesjagende hovelingen in het algemeen zijn ingegeven door afgunst. De reden daarvoor zou zijn dat hij zich aan het hof niet steeds in voldoende mate beloond heeft gezien. Tegenover deze mening zou je je echter ook kunnen afvragen of het geen eerlijke bekommernis was, bijvoorbeeld de liefde voor zijn vorst die hem tot dergelijke tirades heeft gedreven. Aangekomen op dit punt stel ik voor om met behulp van de *Rijmkroniek* na te gaan wat Stoke's visie is op een vorst als Floris.

Melis Stoke zag Floris als de vorst die het tot zijn voornaamste taak rekende vrede in het land te brengen en vechtlustige edelen in bedwang te houden. Dit bleek al toen Floris op twaalfjarige leeftijd mondig werd en zelf het landsbestuur in handen nam. Hij vertrok naar Zeeland om er de adel, die zich nogal roerde, tot de orde te roepen. Stoke vermeldt dat hij naar elke stad trok om het land vrede te brengen. Floris bracht inderdaad de vrede tot stand door recht te spreken aan de hand van de *Zeeuwse Keur*, die zijn oom Floris de Voogd in 1257 uitgevaardigd had. De manier waarop hij dat deed, vond genade in de ogen van Stoke. Deze schreef dat Floris geen schande behaalde in hetgeen hij nam liet of deed. (4) Floris zou op een later tijdstip echter ontdekken dat de Zeeuwse heren zelf daar anders over dachten. Na een krijgstocht tegen de Friezen, zag Floris zich opnieuw geconfronteerd met onrust in Zeeland. Gaf Stoke tijdens het eerdere oproer geen reden voor die onrust, nu doet hij dat wel. Hij schreef dat de heren in Zeeland, zowel jong als oud, vonden dat zij te zeer bedwongen waren. (5) Het opzeggen van de gehoorzaamheid aan Floris kreeg een bedreigend karakter toen zij de hulp van de graaf van Vlaanderen inriepen. Stoke vond dat Floris deze onbetrouwbare heren uit Zeeland, die even snel van partij wisselden als een weerhaan van stand op een kerktoren, moest bedwingen. Hij meende verder dat alle mannen de heer trouw moesten bewijzen onder wie zij waren geboren, want dat leerde de natuur. De visie van Stoke op het heerserschap wordt hier duidelijk: onderdanen, of dit nu adel is of niet, moeten ten alle tijde hun rechtmatige heer liefhebben en gehoorzamen. Stoke onderschreeft dit nog eens door Floris verontwaardigd te laten zeggen dat men hem mag verspuwen als hij toelaat dat de heren zo machtig worden. Hij kan de schande niet toestaan dat deze heren op allerhande manieren begeren hem te verdrijven uit zijn land.

De wijze waarop een vorst moet heersen wordt duidelijk in een ander gedeelte van de *Rijmkroniek*. Stoke beschrijft namelijk hoe Floris in 1277 te Den Bosch de ridderschap ontving op een toernooi waar Hertog Jan I van Brabant de persoon met het hoogste aanzien was. In de beschrijving weidt Stoke uitvoerig uit over de deugden die de hertog van Brabant volgens hem bezat (zie citaat volgende pagina). Waarschijnlijk was het zijn bedoeling deze vorst als voorbeeld voor zijn eigen vorst te nemen; Floris moest de deugden van hertog Jan overnemen. Stoke karakteriseert de hertog als volgt: een man die hoog in aanzien stond, zowel vanwege zijn daden als vanwege zijn woorden en daarbij hoofs en mild. Bovendien was hij bedreven in wapen en schild. Waarschijnlijk moeten we bij dit laatste aannemen dat hertog Jan een dapper ridder was. Maar, ook een ander aspect kun je naar voren halen, namelijk dat je met wapens eer kunt behalen of verdedigen. Een gegeven dat je bewaarheid ziet worden wanneer Floris met zijn oorlogen tegen de Friezen zijn vermoorde vader wreekt en de riddereer van zijn geslacht herstelt. Op de begrippen wraak en eer zal ik verderop nog terugkomen terwijl de deugden hoofsheid en mildheid meer uitgebreid bij Maerlant aan de orde zullen komen. Interessanter in dit verband is de visie van Stoke op de vleiers

Als men screef de jaer ons heren/xii hondert lxx ende zevens,
 ontfinck de here in jonghen levens/ Tsertoghenbossche ridders
 name,
 Na dertien daghe, als hem betame/ Tenen torneie, daer de hertoghe
 Jan was de prince hoghe: / Ja! hoech man was hi, weet men wale,
 Bede in der daet ende in der tale; / Daer toe hoefs ende milde,
 Ende vele dede hi metten scilde/ Ende metten wapen, dat daer toe
 hoort
 Verstaet wes hi plach voort: / Oersteker ende verrader
 Stac van hem, der eren vader, / Dese hertoghe, deen ic mene.
 Ic wilde dus, deden al deghene/ Heren, de nu hebben macht,
 Dat si met al hearre cracht/ Verraders, smekers ende oerstekers,
 Runners ende plumestrekere/ Altoos saghen inden mont
 Ende merckeden, op welke stont/ Dat si meer om haere vrome spraken
 Of smeken om ander zaken, / Dan si doen om sheren ere,
 Ende hi hem daerna nummermere/ Gheloven wilde enighe dinc.
 Hets menighe de hem sonderlinc/ Saken bewint alle weghe,
 Plaghens die heren, de wel sweghe. / Maer neen si niet: et
 staet also:
 De te hove wil wesen vro, / Hi moet den heren connen toghen
 Ende oec dat bringhen voer den oghen/ Datte heren willen horen,
 Al souder hem of comen toren.

die door de hertog aan de kaak worden gesteld. 'Oerstekers' en
 'verraders' hadden geen kans bij hem zo vermeldt Stoke. Hij raad-
 dan ook alle vorsten die nu aan de macht zijn aan, om met alle
 kracht 'verraders', 'smekers', 'oerstekers', 'runners' en 'plume-
 strekers' in de mond te zien, zodat ze kunnen vaststellen of het
 nuttige zaken zijn die ze spreken óf dat ze smeken om andere za-
 ken waarmee de eer van hun heer niet gediend is. Ook moet een
 heer na het doorgronden van de vleiers hen nooit meer geloven,
 want er is menigeen die zich voortdurend met allerlei zaken be-
 moet; zij dreen te zwijgen. Stoke heeft felle kritiek op he-
 ren aan het hof, die de vorst vleien maar uiteindelijk alleen
 op eigen belang uit zijn. Hij klaagt dat velen die aan het hof
 in de gunst staan en aan tafel van de graaf eten, dit anderen
 niet gunnen. Ze zouden ze graag van het hof verwijderd willen
 zien om er de eigen verwanten binnen te halen. Stoke weet wie het
 zijn, want uit vrees voor wraak schrijft hij dat God hem moet
 bijstaan wanneer men zijn dichten en naspreken op hem wil wreken.
 Kunnen we hieruit misschien concluderen dat Stoke bezorgd is om
 zijn vorst, of handelde hij uit eigenbelang? Het zou ook kunnen
 zijn dat de adel zich bedreigd begon te voelen in zijn bevoor-
 rechte positie aan het hof. Ik bedoel daarmee, dat de invloed
 van niet- adellijke personen aan het hof groeide, dat geletter-
 de klerken zoals Stoke zich meer en meer in de gunst van de
 vorst wisten te manoevreren. Stoke kon het zich in ieder geval
 permitteren ongezoeten kritiek te leveren op personen die maat-
 schappelijk ver boven hem stonden. In de kwestie van de Schot-
 se troonopvolging, een troon waarop Floris aanspraken meende te
 kunnen maken, uitte Stoke niets dan bittere kritiek op diegenen
 die Floris er toe gebracht hadden afstand te doen van zijn rech-
 ten voor geld: 'Ic wilde men hinghene bider kele'. Hoewel Stoke
 het gesjacher met het erfland bedenkelijk vindt, valt hij er
 Floris zelf niet op aan, alleen diens slechte raadgever. Nu
 schreef Hugenholtz, dat het afwijzen van slechte raadgevers in
 de middeleeuwen en nog lang daarna een middel was om de gevoer-
 de grafelijke politiek te veroordelem (6): de eigen vorst -
 in dit geval ook nog de opdrachtgever van de auteur - kan men
 niet zomaar bekritisieren, uit allerlei begrijpelijke overwe-

gingen.

In het algemeen stelt Stoke als eerste eis aan de raadgevers van het hof en aan de adel, dat zij trouw zijn aan de vorst. Die trouw is bij hem het centrale begrip; zij gaat boven alles. Niet eigenbelang of familie- eer mag de adel leiden, alleen de trouw aan de vorst. Natuurlijk weet Stoke heel goed dat de adel het hier van ganser harte mee óneens was. In de praktijk liet zij zich bij uitstek leiden door familie- eer en clan- solidariteit. Zo stonden twee belangengroepen haast diametraal tegenover elkaar. Veel van de problemen en conflicten die Stoke beschrijft zijn hierop, zeker in zijn visie, terug te voeren. Een duidelijk voorbeeld hiervan is zijn beschrijving van de moord op Floris. Nadat Floris opstandige leenmannen uit het Sticht; Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden nogal hardhandig tot de orde had geroepen, benoemde hij beiden tot zijn naaste raadgevers. Hij nam dus in zijn mildheid, als deugd kenmerkend voor een vorst, de beide edellieden in zijn trouw op en herstelde hen (dacht hij) in hun eer. Ondanks plechtige verzoeningen en beloften van trouw aan Floris bleven zij echter onverzoenlijk door de vernedering die hen was aangedaan. Voor hén ging dus familie- eer en clan- solidariteit bóven trouw aan een vorst die hen in zijn gunst had genomen. Stoke illustreert zijn visie aan de persoon van Herman van Woerden:

*'Ende hi ghedochte al ouder daet
Hoene de grave hadde verdreven,
Ende pensede, dit wort nu ghewroken
Te minen wille, moetic leven,
Ende dede, als noch de quade plegen,
Dats: na der zoene misdaet gedenken:
Hi ne wilde de vete niet laten senken' (7)*

De uiteindelijke stoot tot het nemen van wraak werd gegeven door Gerard van Velsen die de graaf zelfs een dodelijke haat toedroeg; een eventuele reden daarvoor wordt door Stoke verzwegen. In andere bronnen wordt wel gesuggereerd dat Floris de vrouw van Gerard van Velsen en bovendien de dochter van Herman van Woerden, zou hebben verkracht. Deze gebeurtenis maakt het aannemelijk dat van Velsen naar zijn schoonvader ging om wraak te nemen. In het recht van die tijd was de oude clan- solidariteit van groot belang; bij een vete was de gehele clan betrokken. We moeten dus constateren dat de familiere solidariteit nog zó belangrijk was in die dagen, dat de leentrouw aan de vorst er desnoods aan werd opgeofferd. Stoke echter zwijgt over dergelijke zaken. Het is zijn vorst die verraden wordt en de verraders, in dit geval Herman van Woerden, klaagt hij aan:

*'Ay Herman! bi wat zaken
Witstu der quader name ontfaen?
Was di niet ghenoech ghedaen?
De grave hadde di ghemaket rike
Ende dinen buren al ghelike.
Hi betrouwede alles di.
Oec so weet ic wel, dat hi
Sinen oversten raet di hadde gheset' (8)*

Opvallend is dat Stoke familie- eer en clan- solidariteit op een ánder niveau wél accepteert. Wanneer Floris een krijgstoct bearaamt tegen de Friezen om wraak te nemen voor zijn vader en diens lijk terug te halen, acht hij dat wel een goede en lovenswaardige onderneming. Mogen dan voor Herman van Woerden en verwanten niet vergelijkbare redenen hebben gegolden? Zij hanteren immers hetzelfde wraakmotief; aantasting van de eer van het geslacht. Voor van Woerden komt daar nog bij, dat Floris op weinig elegante wijze

diens allodiale bezittingen in handen had gekregen. Het antwoord moet haast wel luiden dat, in de ogen van Stoke, op het niveau van de vorst deze zaken kennelijk wel mogen en dat de feodale heren boven alles gebonden zijn aan de loyaliteit ten opzichte van hun heer. Waar Stoke de graaf prijst om diens verdediging van de ridder- eer, worden van Woerden en zijn medeplichtigen verraders van hun rechtmatige heer. Een onlogische zaak? Je zou Stoke een bevooroordeelde broodschrijver kunnen noemen. Deze veronderstelling en eventuele andere beweringen, vallen echter binnen het kader van een 'moderne' visie op vorstendom en maatschappij.

De Heimelijkheid der heimelikheden van Jacob van Maerlant.

Het tweede werk dat hier aan de orde komt, is *Heimelijkheid der heimelikheden* van Jacob van Maerlant, een werk van een andere signatuur. Zou je de *Rijmkroniek* een dynastieke kroniek van de Hollandse graven kunnen noemen, de *Heimelijkheid* is vooral een moraal- didactisch tractaat. Het bevat meer praktische aanwijzingen hoe een vorst zich dient te gedragen in zijn privéleven, tegenover zijn raadslieden en hofhouding en tegenover zijn volk. Het lijkt aantrekkelijk deze meer 'abstracte' filosofische visie op het vorst- zijn te vergelijken met de meer praktische kijk, gekleurd of niet, van de geschiedschrijver, Stoke.

De *Heimelijkheid* werd vermoedelijk door Maerlant aan de jonge Floris meegegeven toen deze in 1266 mondig werd verklaard en zelf het landsbestuur aanvaardde. Vast staat in ieder geval dat het werk een berijmde bewerking is van een Latijns geschrift getiteld *Secretum secretorum*. Voor dit werk bestond in de middeleeuwen grote belangstelling; het is vele malen vertaald met als doel de vorst van dienst te zijn als een hand- leiding in de regeerkunde.

In de proloog vertelt Maerlant het verhaal in het Latijn gevonden te hebben. Aristoteles leert er zijn jonge heer Alexander de wereld te berechten en tegen de zonden te vechten. Het betaamt hoge heren te weten hoe ze het land besturen moeten en daarbij hun eer te bewaren. Dan volgen twee tractaten waarin een aantal deugden worden genoemd die een vorst dient te bezitten. Vooral de deugd mildheid krijgt grote nadruk. Maerlant schrijft dat wanneer een landsheer mild is - en dat is in zijn visie dat hij zijn goed geeft als de tijd er rijp voor is en er behoefte aan is - dat dan zijn macht zich zal vermenigvuldigen en de onderdanen zich aan zijn geboden zullen houden. Hij waarschuwt vooral niet onverstandig te geven en niet aan onwaardige lieden en aan mensen die het niet nodig hebben, want dan zal schande zijn loon zijn. Een waarschuwing die ook Melis Stoke liet horen na de verkoop van Schotland. Hij zegt hierover dat toen het geld eenmaal was weggegeven de 'magen' en 'neven' aan wie het was geschonken, weer als vreemden voor hem waren geworden. Maerlant raadt zijn vorst aan in de *Heimelijkheid* om een betrouwbaar man in dienst te nemen die de financiën moet beheren en die er voor zorgt dat niet alles dom verteerd wordt. Gezien Stoke's uitlatingen zou je kunnen concluderen dat de financiële hofhouding nog niet aan deze eis voldeed. Hierbij moeten we ons ook realiseren dat er onder Floris nog geen specifiek gecentraliseerd bestuursapparaat met gespecialiseerde ambtenaren bestond. Zo ver was men nog niet. De vorst zag zich voorts nog geconfronteerd met op eigen voordeel beluste feodale heren, vaak met eigen jurisdictie in hun gebied. Hieruit blijkt

ook dat de Iustitia van de vorst (rechtspreken en rechtgeven door de vorst) in die dagen nog geen grote rol speelde. Dit kan ondermeer gestaafd worden aan *Torec*, een ridderroman die Maerlant in zijn jonge jaren schreef en waaraan door Gerritsen in een artikel aandacht wordt geschonken. (9) In dit werk worden een aantal belangrijke deugden genoemd maar Iustitia ontbreekt. Van Iustitia is pas echt sprake wanneer de vorst min of meer soeverein heerst en daarbij over een rechtszettel beschikt waarop hij die soevereiniteit baseert. Deze situatie profileert zich meer onder een vorst als Albrecht waarop ik later via Philips van Leiden terug zal komen.

De mildheid als deugd kwamen we al eerder tegen bij Stoke, toen hij Gijsbrecht van Amstel en Herman van Woerden in hun eer herstelde. Je kunt je afvragen waarom Floris tot een dergelijk besluit kwam. Hij kan bijvoorbeeld in de *Heimelijkheid* gelezen hebben dat het verstandig is een goede naam te hebben want wie dat zocht, ongeveinsd en deugdzaam, die zou in eer verhoogd worden. Zal Floris na de onelegante verwerving van de gebieden van van Amstel en van Woerden de behoefte hebben gevoeld om door middel van hoofse milddadigheid opnieuw een goede verstandhouding te creëren? Volgens Gerritsen is hoofsheid iets dat onverplicht is, iets waarop de ontvanger geen recht kan doen gelden: 'het fungeert als smeermiddel in de menselijke relaties'. (10) Hoewel deze hypothese niet onaantrekkelijk is, zullen waarschijnlijk ook andere motieven een rol hebben gespeeld. Floris kon het zich eenvoudigweg niet permitteren onverzocht te blijven met twee machtige leenmannen aan de rand van zijn gebied ('t Sticht). De kans op nieuwe onlusten zal hij hebben willen vermijden en door hen tot zijn naaste raadslieden te benoemen, hoopte hij hen wellicht in te kapselen.

We mogen aannemen dat naast Floris ook de personen aan het hof op de hoogte waren van de inhoud van de *Heimelijkheid*, het was immers in de volkstaal geschreven. In dat geval is het aannemelijk dat ook raadsleden als de heren van Amstel en van Woerden het werk kenden. Over de raadslieden die de vorst moesten dienen, wordt door Maerlant onder meer het volgende gezegd. Bij het kiezen van de raadslieden dient de vorst voorzichtig te werk te gaan. Hij moet in zijn raad niet minder dan drie en niet meer dan zeven wijze mannen opnemen. Het beste is vijf raadslieden aan te stellen. De heer kan de moeilijke gevallen aan de raad voorleggen, ieder afzonderlijk en apart van elkaar laten spreken, zodat beïnvloeding niet mogelijk is en daarna zijn besluit nemen (in zijn visie is het wel de vorst die de besluiten neemt!). Moeten we na na deze raadsragen niet tot de conclusie komen dat Floris in het aanstellen van van Amstel en van Woerden tot zijn raadslieden roekeloos is geweest? Wanneer we daarnaast bedenken dat ook Gerard van Velsen lid was van de raad, dan moeten we haast wel aannemen dat Floris de passage over het voorzichtig kiezen van zijn raadslieden niet goed begrepen heeft. Zoals zou blijken bekommerden deze heren zich niet om alle eisen waaraan een raadsman diende te voldoen. Een pikant detail is dat zij misschien wel de belangrijkste eis met voeten zouden treden: 'dat hi trouwe ende wareit minne'.

Over de taak van de vorst om als maecenas op te treden wordt in de *Heimelijkheid* gezegd dat hij aandacht dient te schenken aan het onderwijs, want: 'Clergie eerd en conincrike/ Ende heren hof sere edellike'. Als representanten van de 'clergie' kunnen we zowel aan Stoke als aan Maerlant denken. Beide moeten een gedegen opleiding hebben genoten aangezien zij hun werk uit het Latijn vertaalden: Stoke uit het *Chronicon Egmondanum* en Maerlant uit het *Secretum secretorum*.

Intrigerend zijn de verzen: 'Want ridderscap ward nie verheven/ Clergie ne moster raet geven'. Met verzen van deze strekking werd natuurlijk wel op uitdrukkelijke wijze de adel de les gelezen. Wellicht was het een aanwijzing voor de vorst om voorzichtig te zijn en zich niet alleen te laten leiden door adviezen van de adel, verzameld in de grafelijke raad. Zo vertelt Maerlant dat het de 'clergie' was die op schone wijze de kroon verhef in Griekenland, daarna in Rome en nu in Frankrijk. Deze drie voorbeelden die Maerlant aanhaalt getuigen alle van een zekere moderniteit. Immers, deze rijken bezaten een bestuursinrichting en een vorst die de daadwerkelijke heerschappij bezat. Tijdens Floris' regeerperiode zijn duidelijk tekenen aanwezig die uiteindelijk hebben geleid tot de totstandkoming van een daadwerkelijke heerschappij en een goed ambtenarenapparaat. Het proces van centralisatie dat onder Floris nog in de kinderschoenen stond, zal onder Albrecht tot een volwassen en gerichte centralisatie-politiek zijn uitgroeid.

De grafelijke kanselarij onder Floris V.

Onverbreekelijk verbonden met het lot van een ambtenaar is diens betrokkenheid tot één of andere wijze van administreren. Voor de vorst was een goede administratie, naast een goed financieel beheer, één van de middelen om zijn macht te vergroten. Die administratie vond vooral plaats in en rond de kanselarij van het grafelijk hof. Hier werkten na 1280 twee of drie personen die de oorkonden schreven. Eén van hen kon worden geïdentificeerd als Peter van Leiden. Wellicht was hij reeds onder Floris V het feitelijke hoofd van de kanselarij. (11) Onderzoek heeft inmiddels uitgewezen dat Philips van Leiden, die een belangrijke functie bekleedde in de kanselarij onder Willem V en Albrecht, stamt uit hetzelfde geslacht. Het geslacht van Leiden levert hiermee het bewijs dat het burgerlijke element aan het hof een zekere continuïteit bezit en tevens langzamerhand aan gewicht wint.

Het is bekend dat arenga's in de oorkonden ook van belang kunnen zijn als bron voor de visie op de vorst. Onderzoek leerde echter dat arenga's in Floris' tijd nog maar zelden voorkwamen. Het handjevol dat ik vond waren niet van spectaculaire betekenis. Streckingen als: 'het koningschap heeft de taak de kerken te beschermen' en 'de getrouwen des rijks dienen beloond te worden', die in allerlei variaties onder het koningschap van Willem II veelvuldig voorkomen, zien we aan het einde van de dertiende eeuw nauwelijks meer.

Onder hertog Albrecht van Beieren blijken met betrekking tot de raad en de organisatie van de kanselarij grote veranderingen tot stand te zijn gekomen: naast leden van de adel bevinden zich nu ook meesterklerken van de kanselarij en vertegenwoordigers van de steden in de raad, terwijl de kanselarij uitmunt door de aanwezigheid van geschoolde krachten. Of deze veranderingen ook een nieuwe visie op vorst en hof opleveren zal ik met behulp van Philips van Leiden trachten te beantwoorden.

De *De cura reipublicae et sorte principantis* van Philips van Leiden

Evenals de *Heimelijkheid der heimelijkheden* van Jacob van Maerlant is het tractaat van Philips van Leiden bedoeld om de vorst voor te lichten. Het wezenlijk verschil tussen beide werken is dat de *Heimelijkheid* vooral is gebaseerd op de beschrijving van gerechtigheid in filosofisch-religieuze zin (naar Aristoteles), zodat een diepgaande behandeling van grote staatkundige problemen ontbreekt. De *De cura* daarentegen heeft meer bemoeienis met de politieke actualiteit van haar tijd; zij is grotendeels gericht op de behandeling van rechtskundige zaken. Philips van Leiden verschaft ons de mogelijkheid ons via de *De cura* een beeld te vormen van de status en soevereiniteit van een vorst als Albrecht, zoals hij die zag.

Het tractaat bestaat uit 85 casusposities die behandeld worden op basis van het Romeins recht. Volgens Leupen, op wie ik mij voornamelijk zal baseren (12), wordt elke wet voorafgegaan door een 'casus' waarin een zekere probleemstelling aan de orde komt die vervolgens wordt opgelost door de wet. De methode om een wet volgens de casus te bediscussiëren en te verklaren werd veel toegepast in het universitaire rechtenonderwijs van de late middeleeuwen. De 85 casus die Philips in de *De cura* poneert zijn in feite geselecteerd met het oog op actuele omstandigheden zoals die zich voordeden in de tweede helft van de veertiende eeuw. Zo kunnen we bijvoorbeeld nagaan hoe Philips, die getraind was in het Romeinsrechtelijk systeem aan de universiteiten van Orleans en Parijs, de status van Albrecht bepaalde. In casus 73.27 schrijft Philips: 'illustris dux Albertus de Bavaria'. (13) Nu was de titel *illustris* voorbehouden aan de Duitse keizer en zijn rijksvorsten. De graven van Holland hadden in de Duitse keizer weliswaar hun opperste leenheer maar zij waren door hem nooit tot rijksvorst verheven. Naar het Romeins recht waren graven en hertogen enkel *clarissimus*, een titel die in de Romeinse oudheid onder meer gegeven werd aan een gouverneur van een Romeinse provincie. (14) Dat Albrecht desondanks de titel *illustris* kon voeren, dankte hij aan zijn positie binnen het Duitse keizerrijk. Als paltsgraaf van de Rijn en hertog van Beieren was hij namelijk wel rijksvorst en had hij volgens Philips, die vertrouwd was met de Romeinse wetten, recht op de titel *illustris*.

Deze hogere status van de Wittelbachs, de familie waartoe Albrecht behoorde, weerspiegelde zich ook in zijn positie als graaf van Holland. (15) Albrecht achtte zijn status waarschijnlijk allesbehalve onbelangrijk. Dit valt af te leiden uit de titulatuur die hij voerde in de oorkonden. Al tijdens zijn ruwaardschap (1358 - 1389) noemde hij zich 'Paltsgraaf van de Rijn, hertog in Beieren, ruwaard der grafelijkheden van Henegouwen, Holland, Zeeland en de heerlijkheid Friesland'. Hierbij stak Floris V maar schril af; van 1266 tot 1291 luidde diens titel simpelweg 'Graaf van Holland'.

De vraag is nu in hoeverre Albrecht een soeverein heerser in zijn gebieden was; we weten immers al dat zijn gebieden behoorden tot het Duitse keizerrijk en dat de Duitse keizer in feite zijn leenheer was. Voor de beoordeling zijn de volgende criteria van belang: 1. de graaf moet *majestas* bezitten; 2. over de regalia beschikken; 3. de macht hebben wetten en privileges uit tevaardigen; 4. in staat zijn te ridderen of in de adelstand te verheffen; 5. oorlog kunnen voeren en vrede sluiten. (16) Van deze punten verdient vooral de term *majestas*, waarvan beweerd wordt dat het

een synoniem voor soevereiniteit is, onze aandacht. (17)

Volgens het Romeins recht was alleen de keizer een *princeps* en bezat als zodanig *majestas*. De visie op het keizerlijke *princeps*-idee was echter aan veranderingen onderhevig. Philips van Leiden en andere tijdgenoot-juristen gaven met behulp van de Romeinse en canonieke wetsterminologie een duidelijke reflexie op de bestaande politieke situatie. Zij vonden dat er verschillende *principes* waren die binnen hun territorium dezelfde macht uitoefenden als de keizer ééns had uitgeoefend binnen het gehele keizerrijk. In aansluiting hierop ontwikkelde Philips van Leiden een eigen terminologie omtrent het *princeps*-begrip: keizers en koningen zijn *principes-maiores* en graven, hertogen en baronnen *principes-minores*. Met deze constructie werd Albrecht als graaf van Holland een *princeps (minor)* en bezat daardoor *majestas*. Philips verbond er wel een voorwaarde aan: de graaf als *minor* stond niet zoals een *maior* boven de wet, maar was gehouden aan de *mores* (gewoonten der voorvaderen) van de onderdanen waarover hij heerste. Zijn *majestas* gold ook alleen het bestuur van zijn onderdanen; alleen in die betekenis was een *minor* drager van *majestas*.

Het bezit van *majestas* zoals die nu voor Albrecht aangetoond is, hoeft op zich nog niet te betekenen dat hij ook soeverein vorst was. Daarvoor zou Albrecht ook moeten voldoen aan de karakteristieken 2 - 5, die ik reeds eerder vermeldde. Maar wat dat betreft hoef ik de lezer niet teleur te stellen; ze komen geregeld in de bronnen voor. (18) Enkele concrete voorbeelden zal ik verder op in het artikel geven aan de hand van Albrecht's oorlogen tegen de Friezen. Een andere zaak is dat naar mijn mening bij de term soevereiniteit begrippen als macht en gezag behoren. Werd Albrecht's soevereiniteit ook zonder meer door zijn onderdanen aanvaard?

Wat de adel betreft, heeft H.P.H. Jansen aangevoerd dat de twisten onder de adel ontstonden door de totstandkoming van de moderne gecentraliseerde staat, waarin voor de feodale ridders geen plaats meer was. De enige mogelijkheid om riddermatig te blijven leven was gelegen in de dienst aan het hof, als lid van de grafelijke raad of als zijn medewerker in de provincie. (19) We moeten hierbij wel een onderscheid maken tussen de grote groep van plaatselijke, erfelijke adel en een kleine groep van machtige leenmannen, soms nog met groot gezag in eigen ambacht. Het is juist deze laatste groep die volgens Philips van Leiden een gevaar vormde voor de soevereiniteit van de vorst en zijn pogingen een centralisatie door te voeren. (20) Als leden van de Raad waren zij niet zozeer geïnteresseerd in deze bestuurlijke functie, alswel in de beloning van de vorst die bestond uit uitbreiding van hun eigen heerlijke rechten in de vorm van privileges. Volgens Philips zou de graaf alleen maar armer worden wanneer hij *dominia* of *baronatus* weggaf en bovendien alleen maar de opkomst van soevereine territoria binnen het graafschap bevorderen. Philips raadt de graaf dan ook aan zeer zorgvuldig te zijn in zijn keuze van de leden van de Raad; een advies dat Maerlant ook al aan zijn vorst had gegeven. Hoewel Philips in verband met het landsbestuur de voorkeur gaf aan klerken die geschoold waren in het Romeins en canoniek recht, was Albrecht als vorst nochthans gebonden aan de oude tradities. Hij moest zich volgens het feodale gewoonterecht richten op de gezworen inbreng van zijn machtige leenmannen ten opzichte van het landsbestuur, het zogenaamde *consilium et auxilium* (met raad en daad bijstaan). Ondanks dit vaak weerstrevende machtsblok binnen het landsbestuur, steunde Albrecht echter waar hij kon op geschoolde klerken. Zo wist Albrecht zich verzekerd van toegewijde juristen die door middel van Romeinse wetconcepten het gezag van de graaf op hoger publiek-rechtelijk niveau trachtten te plaatsen. De macht-

ige leenmannen werden waar mogelijk in de sfeer van het privaatrecht gedrongen, wat natuurlijk een hele stap terug was voor lieden die eens gewend waren eigen jurisdictie uit te oefenen. Uiteraard was dit een geleidelijke ontwikkeling die het feodale gewoonterecht niet niet direct verdrong. De riddersvaten onder Albrecht, die bekend zijn geworden als de Hoekse en Kabeljauwse twisten, laten zien dat velen zich er niet bij neer legden en hadden tot gevolg dat Albrecht meer dan eens diplomatieke voorzichtigheid moest betrachten. Een leuk voorbeeld vinden we in de *Kronycke des lants van Arckel* van Dirc Pauw. Hierin is sprake van een tollenaar van het Dordtse stapelsysteem die zeer onrechtvaardig was, zodat Otto van Arkel hem doodsliep. Hoewel de tollenaar zeer gezien was aan het hof van Holland, antwoordde Albrecht laconiek bij de confrontatie met Van Arkel: *'Isser een boef doot, so blijft hij doot; is het anders niet? Coom dy daerom hier? Dat was van geene noode; laet ons gaan eten.'* Je zou haast zeggen dat het laconieke antwoord van Albrecht wel een heel vergaande vorm van hoofsheid betekende. Wanneer Gerritsen stelt dat het kernpunt van hoofse ideologie is de gevoeligheid de ander te ontzien door middel van zelfbeheersing, dan verdient Albrecht zeker een prijs. (21)

Dat Albrecht zelf ook niet ongevoelig was voor ridderidealen bewees hij door maar liefst driemaal een krijgstoct tegen de Friezen te ondernemen. Opnieuw was, net als bij Floris V, wraak en familie-eer in het geding. Ik zal nu niet op de oorzaak en het verloop van de oorlog ingaan maar aan de hand van enkele rekeningen, uitgegeven door Verwijs, aangeven dat hier enige van de reeds eerder genoemde criteria te vinden zijn die de soevereiniteit van Albrecht aantonen.

Albrecht beschikte na de verovering van Fries grondgebied over *regalia*, in dit geval over tolrecht: Jacob Vlistman werd belast met de functie van tollenaar in Dokkum (natuurlijk bezat Albrecht in Holland ook tolrechten). (22) Ook vaardigde Albrecht in Friesland verschillende wetten en privileges uit. Deze betroffen zowel kloosters en steden als ook individuen. Onder het criterium 'de macht hebben om wetten en privileges uit te vaardigen' kun je ook verstaan: in het bezit zijn van hogere en lagere jurisdictie. In dit verband is een bepaalde post uit de rekeningen interessant. Hierin is sprake van een 'armen wive' uit Beieren die klaagt bij Albrecht over het onrecht dat haar in Beieren is aangedaan. (23) Het mag als een bewijs gezien worden voor de sterke positie die Albrecht's wettelijk gezag innam: de vrouw ging niet naar het (meer nabije) rijkshofgerecht van het Duitse rijk, maar naar het hofgerecht van de Hollandse graaf.

Een ander facet dat we kunnen achterhalen via de rekeningen is of de vorst óók in zijn tijdelijke verblijfplaats de cultuur niet vergat. In een aantal posten vond ik tot mijn genoegen een positief antwoord. Onder meer werd er een spreker van Monickedam betaald die de vorst een 'spreke vanden Vriezen' gaf. (24) Verder was er naast het vermoedende oorlogsbedrijf tijd om zich te wijden aan het vluchtbedrijf: het jagen met vogels. Verschillende keren is er sprake van het vluchtbedrijf met valken of van verkoop of aankoop van haviken en sperwers. Interessant is ook het geven van zilveren 'tuynen' aan verschillende Friese ridders. De 'tuyn' gold waarschijnlijk als teken van de St. Antoniusorde die Albrecht in 1382 instelde. Hoewel de genoemde posten niet opzienbarend zijn, mag evenwel het verlenen van de tekenen van een ridderorde gezien worden als een van de pogingen van Albrecht in het spoor te blijven van illustere vorsten in Europa die reeds beroemde ridderorden hadden gesticht.

De grafelijke kanselarij onder Albrecht

Het is de verdienste van hertog Albrecht geweest, dat hij in het bestuursorgaan van het rijk belangrijke wijzigingen heeft doorgevoerd. De aanleiding daartoe moeten we vooral zoeken in de persoon van Philips van Leiden. Deze had, in *De cura*, geadviseerd het voorbeeld van de *maiores* in Frankrijk en Engeland te volgen. (25) Albrecht op zijn beurt wilde zeker niet achterblijven bij deze reeds meer of minder gecentraliseerde staten en zal Philips' adviezen zeker ter harte hebben genomen. In ieder geval stelde hij geletterde klerken aan in de kanselarij zoals Philips dat voorstond. Volgens Van Riemsdijk bleek dat de graaf bij behandeling van de dagelijks voorkomende zaken, naast leden van de grafelijke Raad, ook werd bijgestaan door personen van burgerlijke en geestelijke stand die hij raadslieden noemt. (26) Deze klerken met hetzelfde 'klassebewustzijn' als Philips van Leiden betekenden een belangrijke oppositie tegen de baantjesjagende en vleiende adel aan het hof. Zij gingen steeds meer een belangrijke rol spelen in het landsbestuur. Zo kwam uit een regeling die op financieel gebied werd doorgevoerd een functionaris naar voren die een sleutelpositie zou gaan innemen. Al in 1364 droeg Albrecht zekere functies van het financiële beheer op aan een rekenplichtige klerk wiens invloed geleidelijk aan vermeerderde en die later de titel van tesorier kreeg. In 1389, het jaar waarin Albrecht het ruwaardschap aflegde en graaf werd (na de dood van Willem V), vertrouwde hij de tesorier bij de behandeling van alle zaken de leiding toe. Hij kreeg bijvoorbeeld de leiding over de Curia, het hof van de graaf en trad als zegelaar op. Deze regeling werd wettelijk bekrachtigd; een bewijs dat de juristen aan het hof niet stilzaten. Een dergelijke ingrijpende maatregel met het oog op het landsbestuur toont echter ook aan dat de centralisatie-politiek van Albrecht in veel opzichten geslaagd was. Het kiezen van Den Haag als zijn vaste residentie is daarvan een voorbeeld. Ondanks partijtwisten van een reeds verloren adel werd het meer of minder 'moderne' centrale bestuursorgaan in Den Haag het symbool van de staatsmacht waarvan volgens Philips de graaf de werkelijke drager was.

Slotopmerkingen

Wanneer we trachten de vorsten Floris V en Albrecht van Beieren met elkaar te vergelijken wordt vooral duidelijk dat over de soevereiniteit van de graaf verschillend werd gedacht. We kunnen onder meer constateren dat een dertiende-eeuwse vorst als Floris grote problemen had met machtige vazallen die zich verzetten tegen de pogingen van Floris om zijn macht te vergroten. Een middel tot het vergroten van zijn macht vond Floris in een proces van gedwongen feodalisering. Floris dwong de heren hun allodiale goed aan hem op te dragen: hij gaf het ze dan in leen terug en op die wijze poogde hij hen met behulp van het feodale recht beter onder de duim te houden. Feodaal recht leidde echter niet steeds tot feodale trouw zoals de heren Van Amstel en Van Woerden zouden bewijzen. De situatie in de dertiende eeuw was kennelijk zo dat een vorst die zijn macht wilde vergroten ten koste van andere machtige heren zijn leven niet zeker was: de moord op Floris bewijst een dergelijke bewering.

Onder Albrecht was de situatie anders. Het feodale recht werd ontzenuwd door het Romeins recht dat steeds meer een rol ging spelen in de loop van de veertiende eeuw. Met de 'moderne' Romeinse rechtspraak, waarvan Philips van Leiden de belangrijkste representant was, werd de grafelijke macht meer en meer onderscheiden van

die van de adel, die niet langer kon steunen op het feodale recht maar gedwongen werd in de sfeer van het privaatrecht.

Een ander verschil kunnen we onderscheiden tussen de inhoud en de interpretatie van de *Heimelijkheid der heimelijkheden* van Jacob van Maerlant en de *De cura reipublicae et sorte principantis* van Philips van Leiden. In beide werken steunden de auteurs, Maerlant meer en Van Leiden minder, op het *Secretum secretorum*. In het laatstgenoemde werk werd vooral de mildheid van de vorst uitgebreid behandeld. Ook in het werk van Maerlant en Van Leiden was dit een belangrijk item. Het verschil is echter dat Maerlant in de *Heimelijkheid* alleen put uit een oudere bron zonder er een actuele politieke betekenis aan te verbinden. Philips daarentegen legt in de *De cura* uit waarom het ongunstig is voor een vorst om willekeurige privileges te schenken: '*Vorsten hebben enkele rechten, die zij niet kunnen afstaan, en dat wel opdat de staat behouden blijve, waarvan het heil gelegen is in de macht van de vorst.*' (27)

Ik zou dit artikel willen besluiten met enkele wijze ontboezemingen van de Engelse filosoof Francis Bacon die over de geschiedwetenschap schreef dat zij wijs maakt. Dat is natuurlijk mooi meegenomen maar hij schreef ook dat als iemand zaken niet vaardig kan behandelen en niet op iets kan wijzen om iets anders te bewijzen en te verduidelijken, hij maar beter rechtszaken kan bestuderen. Volgens Bacon heeft zo elk tekort van de geest zijn eigen remedie. Over het vakgebied van de auteur van dit artikel, kunstgeschiedenis, vermeldt hij niets. Ik hoop dat de lezer bij het beoordelen van het artikel de wijze woorden van Bacon zal laten meetellen.

NOTEN

- 1 A.A. Verdenius, *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der heimelikheden* (amsterdam, 1917) 165, vers 1457-1459.
- 2 De volgende Nederlandse edities werden gebruikt: W.G. Brill, ed. *Rijmkroniek van Melis Stoke* (Utrecht, 1983); Verdenius, *Heimelijkheid*; R. Fruin en P.C. Molhuysen, ed. *De cura reipublicae et sorte principantis* (Den Haag, 1900).
- 3 Het staat niet vast of Stoke inderdaad de auteur of slechts een afschrijver respectievelijk bewerker van de *Rijmkroniek* is geweest. Een uitgebreide studie hierover schreef H. Peeters, *De Rijmkroniek van Holland, haar auteur en Melis Stoke* (Den Haag, 1966).
- 4 *Rijmkroniek*, Boek IV, vers 174-177.
- 5 *Ibidem*, vers 604-606.
- 6 F.W.N. Hugenholtz, 'Een vorst als Floris' in: *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw* (Den Haag, 1979) 6-22.
- 7 *Rijmkroniek*, vers 1164-1172.
- 8 *Ibidem*, vers 1176-1183.
- 9 W.P. Gerritsen, 'Wat voor boeken zou Floris V gelezen hebben?' in: *Floris V*, 83-85.
- 10 W.P. Gerritsen, 'Wat is hoofsheid?' in: R.E.V. Stuip e.a., *Hoofse cultuur. Studies over een aspect van de middeleeuwse cultuur* (Utrecht, 1983) 27-28.
- 11 J.G. Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299* (Den Haag, 1971) I, 194.
- 12 P. Leupen, 'Philip of Leyden, a fourteenth century jurist' in: *Rechtshistorische studies VII* (1981).
- 13 *De cura reipublicae*, 301.
- 14 Leupen, 'Philip of Leyden', 182-183. In noot 214 van de Bijlage wordt verder medegedeeld dat er in de Romeinse tijd vier titels bestonden: *illustris*, *spectabilis*, *clarissimus* en *perfectissimus*. Na 1250 verschijnen in de Duitse keizerlijke charters de volgende titels voor heersers: *illustris*, *clarissimus*, *spectabilis*, *nobilis*, *strenuus* en/of *fidelis*.
- 15 F. van Mieris, *Groot charterboek der graven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland* (Leiden, 1755) III. In de charter op p. 262 noemt de Duitse keizer Karel IV Albrecht *illustris princeps*.
- 16 Leupen, 'Philip of Leyden', 180.
- 17 Voor de bewering dat *majestas* een synoniem is voor souvereiniteit zie: J.F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, 627.
- 18 In de oorkonden zijn vele bewijsplaatsen te vinden.
- 19 H.P.H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Bussum, 1966) 5-10.
- 20 Leupen, 'Philip of Leyden', 199-200.
- 21 Gerritsen, 'Wat is hoofsheid?', 30.
- 22 E. Verwijs, *De oorlogen van hertog Albrecht met de Friezen* (Utrecht, 1869) 501.
- 23 *Ibidem*, 30.
- 24 Een bekend voorbeeld van een 'gezetten menstreef/sprookspreker' aan het hof van Holland onder Albrecht was Willem van Hilderogaarsberg.
- 25 *De cura reipublicae*, 192-193. In casus 45.44 schrijft Philips van Leiden: '... et princeps nostri exemplo maiorum vivere debent ...'.
- 26 Th. van Riemsdijk, *De tresorie en kanselarij van de graven van*

- Holland en Zeeland* (Den Haag, 1908) 134.
27 P. Gerbenzon en N.E. Algra, *Voortgangh des rechttes*
(Groningen, 1972) 109.

WILLEM de VI.